

Η κοινωνιολογία ως επιστήμη της (αστικής) κοινωνίας. Ιδεολογικές λειτουργίες της επιστήμης

Εισαγωγή

Στο άρθρο μας αυτό θα εξετάσουμε το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο εμφάνισης της κοινωνιολογίας ως επιστήμης. Πρόθεσή μας είναι να αναδείξουμε τις συζεύξεις ανάμεσα στις επιστημολογικές θεωρήσεις της κοινωνιολογίας και τις αλλαγές στην κοινωνία. Αν για τους ιδρυτές της κοινωνιολογίας η διασφάλιση της νεότευκτης αστικής κοινωνίας έναντι παλινορθωτικών κινήσεων συνιστά βασικό μέλημα (θετικισμός του A. Comte, εξελικτισμός του H. Spencer), οι ανομικές εντάσεις που διαμορφώνει ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας (E. Durkheim) και η νομιμοποίηση και εκλογίκευση της αστικής-καπιταλιστικής κοινωνίας συγκροτούν τη θεματική των κοινωνιολόγων στην περίοδο ανάπτυξης του βιομηχανικού καπιταλισμού (M. Weber). Τέλος, η δομή και η λειτουργία του κοινωνικού συστήματος σε συνθήκες επίτευξης σχετικής σταθερότητας διαμορφώνουν τη θεματική της κοινωνιολογίας για το δεύτερο ήμισυ του εικοστού αιώνα (T. Parsons). Από την άλλη, η αμφισβήτηση των προταγμάτων του διαφωτιστικού λόγου και η υποχώρηση των συλλογικών υποκειμένων της βιομηχανικής νεωτερικότητας, η οποία προκλήθηκε από τις αλλαγές στην εργασία (νέες μορφές εργασίας) και στην κοινωνική δομή (νέα μικροαστικά στρώματα), και η επιστημολογική μετατόπιση από την κοινωνία στην κουλτούρα (ανάδειξη της διαφοράς), σχετικοποιούν την αποκλειστικότητα της κοινωνιολογίας ως επιστήμης της νεωτερικής (αστικής) κοινωνίας και της κοινωνιολογικής θεωρίας ως αναστοχαστικής δραστηριότητας. Στο νέο κοινωνικό πλαίσιο της «μεταβιομηχανικής κοινωνίας», η «μετανεωτερική» κοινωνιολογία υιοθετεί ολόένα και πιο συχνά προσεγγίσεις από το χώρο των πολιτισμικών σπουδών (Cultural Studies), που οδηγούν στη σχετικοποίηση των δομικών σχέσεων ανάμεσα στα πράγματα και σ' έναν ιστορικισμό του «διαφορετικού», δίνοντας την εντύπωση πως η κοινωνιολογία είναι λογοτεχνία¹.

Ο Θανάσης Αλεξίου είναι επίκουρος καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Το άρθρο αυτό αποτελεί επεξεργασμένη μορφή ομιλίας προς τους πρωτοετείς φοιτητές του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου στην εκδήλωση υποδοχής για το ακαδημαϊκό έτος 2001-02.

Η συγκρότηση της κοινωνιολογίας σε αυτόνομη επιστήμη

Ο «όρος “κοινωνία” καθεαυτός, τα παράγωγά του, καθώς επίσης και οι αξιολογικές αποχρώσεις του, προέκυψαν», σύμφωνα με τον R. Williams, «από τη μορφopoίηση μιας εμπειρίας που σήμερα ονομάζουμε συνοπτικά “αστική κοινωνία”»². Στην αστική θεώρηση για την κοινωνία, το κράτος θεωρήθηκε κοινότητα όπου συμμετέχουν οι Citoyen (δηλαδή οι πολίτες). Αντίθετα, στην «κοινωνία των πολιτών», τη Societ  Civile, συμμετέχει ο Bourgeois (δηλαδή ο αστός). Η κοινωνία, δηλαδή η αστική κοινωνία, γίνεται αντιληπτή ως ένας χώρος ιδιωτών, ως χώρος ανάπτυξης των συμφερόντων και των δραστηριοτήτων της αστικής τάξης. Ως χώρος ο οποίος έπρεπε να κρατήσει μακριά του οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση. Ένας χώρος που, μέσω της αγοράς, μπορεί να αναπαραχθεί από μόνος του. Είναι γνωστές οι κριτικές που έχουν ασκηθεί σ’ αυτή την αντίληψη για το κράτος, κυρίως επειδή η ισοτήτα που τα άτομα απολαμβάνουν στην κρατική κοινότητα είναι τυπική και όχι ουσιαστική, καθώς παραγνωρίζονται οι κοινωνικές ανισότητες, οι άνισες θέσεις και οι άνισοι χρόνοι εκκίνησης. Γράφει χαρακτηριστικά ο K. Marx: «Η ουσία της “επί μέρους προσωπικότητας”», η οποία αποτυπώνεται στο δίκαιο ή στην ιδιότητα του πολίτη, «δεν είναι η γενειάδα της, το αίμα της, η αφηρημένη φυσική της υπόσταση, αλλά αντίθετα η κοινωνική της ιδιότητα και ότι οι λειτουργίες του κράτους, κλπ. δεν είναι παρά τρόποι ύπαρξης και δράσης των κοινωνικών ιδιοτήτων του ανθρώπου. Γίνεται συνεπώς κατανοητό ότι τα άτομα, στο βαθμό που είναι φορείς των υποθέσεων και δραστηριοτήτων του κράτους, λειτουργούν σύμφωνα με την κοινωνική τους και όχι σύμφωνα με την ιδιωτική τους ιδιότητα»³.

«Η Κοινωνιολογία είναι προϊόν», γράφει ο Α. Κανελλόπουλος, στον πρόλογο της μετάφρασης στα ελληνικά του βιβλίου του H. Freyer, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, «που κυοφόρησε μια πολυτάραχη εποχή. Το τρίγωνο Saint Simon-Stein-Marx είναι οι πρώτοι που συνέλαβαν σωστά τον προορισμό της. Με την επιβολή της κεφαλαιοκρατικής εποχής», συνεχίζει ο Κανελλόπουλος, «και την όξυνση των κοινωνικών αντιθέσεων, χωρίζεται πια στα μάτια του προσηχτικού ερευνητή η Κοινωνία απ’ το Κράτος. Το ιδιότυπο υλικό “κοινωνία” δίνει τη δυνατότητα αυτοτελούς και ανεξάρτητης απ’ την Πολιτειολογία παρατήρησης. Ο Hegel με τη στατική του διαλεκτική σταματά πρώτος στην κοινωνία. Ο Stein διαπιστώνει τη διαφορά Κοινωνίας και κράτους μα κατά παράδοξο τρόπο αναθέτει τη λύση της κρίσης στο κράτος. Πρώτος ο Marx αναθέτει το ξεπέραςμα της κρίσης στην ίδια την κοινωνία. Έτσι η κοινωνιολογία παρουσιάζεται σαν διαλεκτικό προϊόν της ίδιας της κοινωνικής κατάστασης, σαν στιγμή της διαδικασίας της, και δέχεται εντολή να ξεπεράσει την κρίση, οδηγώντας την κατασπασμένη απ’ τις ταξικές αντιθέσεις εποχή σε καινούργια σύνθεση»⁴.

Η κοινωνιολογία εμφανίζεται επομένως με αξιώσεις επιστήμης στις αρχές του 19ου αιώνα, όταν αυτός ο διαχωρισμός μεταξύ κοινωνίας και κράτους αρχίζει, κυρίως με τη Γαλλική Επανάσταση, να γίνεται ορατός. Ως επιστημονικός κλάδος, η κοινωνιολογία συγκροτείται την περίοδο 1880-1950. Είναι η περίοδος των μεγάλων ανθρωπογεωγραφικών αλλαγών (προλεταριοποίηση, πολεομορφισμός κ.ά.), που επέβαλε η ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού. Οι ανακατατάξεις αυτές διαμορφώνουν ένα νέο κοινωνικό τοπίο, καθώς εμφανίζονται νέες κοινωνικές τάξεις και νέα κοινωνικά στρώματα (εργατική τάξη, μεσαία αστικά στρώματα κ.ά.). Αυτό το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο προσδιορίζει, όπως είναι φυ-

σικό, και το αντικείμενο της κοινωνιολογίας. Το πρόβλημα που τίθεται για την κοινωνιολογία είναι πώς θα ενσωματωθεί ο πληθυσμός στο νέο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης που βασίζεται στη μισθωτή εργασία χωρίς κραδασμούς και εξεγέρσεις και πώς θα ελεγχθούν οι εξελίξεις για να μην καταστούν ανεξέλεγκτες, αλλά και πώς θα κοινωνικοποιηθεί αυτός ο πληθυσμός στις αξίες της βιομηχανικής (καπιταλιστικής) κοινωνίας και πρωτίστος στην αξία της εργασίας και του ατομικισμού.

Η εμφάνιση της κοινωνίας ως αυθύπαρκτης οντότητας διαμόρφωσε το πεδίο για την ανάπτυξη της κοινωνιολογίας. Κατά κάποιο τρόπο, η κοινωνιολογία συγκροτείται ως επιστήμη από την ανάγκη αυτογνωσίας της αστικής κοινωνίας που προκαλείται από τη χειραφέτησή της από το κράτος, αλλά πρωτίτως όμως από την ανάγκη για τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της. Η εκκοσμίκευση, δηλαδή η απώθηση μεταφυσικών εγγρητών (θεός, θρησκεία, ελέω θεού βασιλεία κ.λπ.), και η ανάδειξη του Λόγου του Διαφωτισμού σε νομιμοποιητική αρχή σήμαινε και την ανάδειξη της κοινωνίας ως εξηγητικής και ως κανονιστικής αρχής της νεωτερικότητας. Κατ' αυτό τον τρόπο, η κοινωνία εμφανίζεται να κατέχει έναν πρωτογενή και εξηγητικό χαρακτήρα σε σχέση με τα άτομα-δρώντες και τη συμπεριφορά τους, η οποία εξηγείται, σύμφωνα με τον A. Touraine, από τη θέση που κατέχουν στο εσωτερικό της⁵. Καθώς μάλιστα η μετάβαση από τις παραδοσιακές κοινότητες προς την (αποεδαφικοποιημένη) κοινωνία, από τον πληθυντικό στον ενικό, στη νεωτερική (αστική) κοινωνία, αναζητά καθολικές αξίες πάνω από τοπικισμούς και μερικότητες, η κοινωνιολογία συγκροτείται και ως ιδεολογία⁶. Η ανάδειξη της (αστικής) κοινωνίας ως πλαισίου αναφοράς συμβαδίζει με την αφαίρεση από το δρών υποκείμενο του πρωταγωνιστικού του ρόλου στη διαμόρφωση της ιστορίας – αντίληψη που χαρακτήριζε τη μεσαιωνική κοινωνία (κοινωνία των ευγενών και των ιπποτών). Η κοινωνία υπάρχει, για τον Durkheim, έξω από τα άτομα και ο κοινωνικός δεσμός είτε ως (εξωτερικός) εξαναγκασμός είτε ως εσωτερικέυση αυτού του καταναγκασμού και η υποστασιοποίησή του («συλλογική αναταράχηση»)⁷ αφαιρεί από το άτομο οποιαδήποτε δυνατότητα να κινηθεί αυτόβουλα και βολονταριστικά (κοινωνικός ντετερμινισμός), όπως συνήθως το θέλει ο φιλελευθερισμός ή ο αναρχισμός.

Η κοινωνιολογία, αυτονομούμενη από τη γενική θεματική της φιλοσοφίας, αναλαμβάνει να προσφέρει μια μορφή αυτοσυνείδησης στην κοινωνία που φέρνει μαζί της η Γαλλική Επανάσταση. Η μεθοδολογική διαφοροποίηση απέναντι στη φιλοσοφία, καθώς η νομιμοποιητική βάση αναζητείται πλέον στην αντίληψη και στην παρατήρηση και όχι στο λόγο και στη σκέψη, εξυψώνει την εμπειρία σε κύριο γνωστικό στοιχείο. Οι επιστημολογικές και μεθοδολογικές αρχές του D. Hume (1711-1776) για την εμπειρική γνώση, που βασίζεται στα αισθητηριακά δεδομένα ως μοναδικής πηγής της πραγματικά επιστημονικής γνώσης, χωρίς συνεξέταση του οντολογικού υποβάθρου αυτών των εμπειρικών δεδομένων, συστηματοποιούνται από τον A. Comte για να αποτελέσουν τις επιστημολογικές βάσεις του θετικισμού⁸. Η «υποταγή της φαντασίας στην παρατήρηση», που διακήρυττε ο A. Comte –και ως αντίδραση στο σπιριτουαλισμό του H. Bergson, που κυριαρχούσε στη Γαλλία⁹–, σήμαινε και μια τάση συγκατάθεσης προς το δεδομένο¹⁰. Η απόρριψη της «αρνητικής μεταφυσικής» του Hegel, ο οποίος θεωρούσε πως η κοινωνία και το κράτος είναι ιστορικό έργο των ανθρώπων, αντικαθίσταται με τις θετικιστικές πρωτοκοινωνιολογικές θεωρήσεις της «θετικής φιλοσοφίας», πως οι κοινωνικές πραγματικότητες πρέπει να μελετούνται αντικειμενικά

κά, ακολουθώντας το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Με κάθε τρόπο έπρεπε να προασπιστεί η αυτονομία των γεγονότων έναντι των αξιών που τα πλαισιώνουν, για να υπάρξει και αποδοχή του δεδομένου. Με τον τρόπο αυτό μπορούσε να εξουδετερωθεί η κριτική λειτουργία που περιείχε η φιλοσοφική «άρνηση» του δεδομένου, όπως συνέβαινε στον Hegel και στους αριστερούς χεγκελιανούς, και να επαναποκτήσουν τα γεγονότα το κύρος του θετικού¹¹. Ο περιορισμός του απριορισμού και η αποκατάσταση του κύρους της εμπειρίας (εμπειριοκρατία) όφειλε να προφυλάξει την αστική κοινωνία από το απρόβλεπτο της ιστορικής εξέλιξης. Η αστική κοινωνία έπρεπε να εμφανιστεί ως η πραγματική και η μοναδική κοινωνική πραγματικότητα και έπρεπε γι' αυτό να αποκλειστεί η ιστορικοποίησή της που θα σήμαινε και σχετικοποίησή της, με την έννοια πως, καθώς η ιστορία τραβάει στο δρόμο της, τίποτα δεν αποκλείει η (αστική-καπιταλιστική) κοινωνία να αντικατασταθεί από μία άλλη, για παράδειγμα, από μια κοινωνία χωρίς τάξεις (αταξική κοινωνία). Το ιδεολογικό αυτό πλαίσιο διαμορφώνει και το γνωστικό πλαίσιο αναφοράς της κοινωνιολογίας. Καθώς τα ερωτήματα τίθενται με βάση αυτό το πλαίσιο, είναι αυτονόητο πως οι απαντήσεις δεν μπορούν να αποκλίνουν απ' αυτό. Η θεματική των κοινωνιολόγων, από τον A. Comte μέχρι τον T. Parsons, κινείται πλέον γύρω από ζητήματα νομιμοποίησης και διατήρησης των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων. Και, καθώς τα γεγονότα ερευνώνται μακριά από τις αξίες, οι αξίες της δεδομένης (αστικής) κοινωνίας αποκτούν διαχρονικότητα.

Τα πρωτοκοινωνιολογικά συστήματα σκέψης

Ο εξελικτικισμός του A. Comte (1798-1857) μέσα από τα στάδια έρχεται να νομιμοποιήσει το νέο αστικό-καπιταλιστικό καθεστώς, τη στιγμή που το παλαιό φεουδαρχικό καθεστώς καταρρέει. Μέσα από την προβολή των μεσαιωνικών αξιών της τάξης, της ιεραρχίας, της κοινότητας και της παράδοσης, η κοινωνιολογία του Comte προσπαθεί να ελέγξει την κοινωνική αναστάτωση που η εκβιομηχάνιση προκάλεσε και να πειθαρχήσει την κοινωνία. Καθώς η κοινωνία του 19ου αιώνα υποχωρεί και η αστική τάξη γίνεται ιδεολογικά και πολιτικά κυρίαρχη, η αντίληψη του Comte για την επαναφορά της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων, έστω και αν αυτή βασίζεται τώρα στη νέα επιστήμη, η οποία θα έχει αντικαταστήσει τη θρησκευτική και μεταφυσική θεωρία, αντιστρατεύεται τον ωφελισμό και τον άκρατο ατομικισμό του φιλελευθερισμού. Ωστόσο, η «κοινωνική δυναμική» εγκλωβίζεται στην «κοινωνική φυσική» του Comte από την κοινωνική στατική, καθώς η τάξη τίθεται πάνω από την πρόοδο¹², γεγονός που την καθιστά άχρηστη, καθώς δεν μπορεί να συλλάβει τη δυναμική που έχει αναπτύξει η καπιταλιστική κοινωνία. Η θεωρία του H. Spencer (1820-1903) για την αυξανόμενη ολοκλήρωση και διαφοροποίηση της κοινωνίας φαίνεται να προσφέρει μια καλύτερη νομιμοποιητική βάση στην εποχή της κυριαρχίας της ελεύθερης αγοράς (laissez faire), καθώς ο εξελικτισμός του (έννοια την οποία προσέλαβε από το φυσιοδίφη Jan Batist Lamarck) επιβεβαιώνει μια βασική αρχή του φιλελευθερισμού, δηλαδή πως μέσα από την κοινωνική επιλογή επικρατεί ο ισχυρότερος. Αυτονόητη και η αποστροφή του Spencer προς την παρέμβαση του κράτους στις κοινωνικές διεργασίες για να ελέγξει τους όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας. Από την άλλη, οι κοινωνικοί αγώνες και το μέ-

γεθος των προβλημάτων που προκύπτουν από τη δυναμική των κοινωνικών αντιθέσεων οδηγούν στη μαζική παρέμβαση του κράτους. Το κράτος μέσα από τα ασφαλιστικά ταμεία αναλαμβάνει κιάλας από την εποχή του καγκελάρου Bismark (τέλη του 19ου αιώνα) τον έλεγχο της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, διαμορφώνοντας την αντίστοιχη υποδομή (εργασιακό πλαίσιο, νηπιαγωγεία, σχολεία, νοσοκομεία κ.ο.κ.). Το γεγονός αυτό υποδεικνύει και τα όρια της κοινωνιολογίας του Spencer και του φιλελευθερισμού του, ο οποίος σχετικοποιείται αν δεν απωθείται πλήρως από το Κράτος Πρόνοιας. Η επιστημολογική αντίφαση στην κοινωνιολογία των Comte και Spencer είναι παρακάτω από εμφανής. Ενώ η κοινωνιολογία ως θετική επιστήμη έχει αποβάλει κάθε πρόβλημα αξίας, ιδέας και σκοπού, με το φιλοσοφικο-ιστορικό νόμο της εξέλιξης αυτή επιχειρεί να καθορίσει τώρα φινισιοκρατικά το νόημα και το σκοπό της ιστορίας της ανθρωπότητας¹³. Το πρωτοκοινωνιολογικό θεωρητικό μοντέλο του A. Comte, με τον εγγενή αναστοχασμό που περιέχει, θέτει υπό αμφισβήτηση τις θετικοποιήσεις που το ίδιο ιδρύει, πόσο μάλλον όταν η θετικιστική του κοινωνιολογία συγκροτεί το αντικείμενό της στο φόντο μιας ιστορικής τελεολογίας (θεωρία των σταδίων), που οδηγεί στη σύγχρονη επιστημονική εποχή της αστικής-καπιταλιστικής πραγματικότητας¹⁴. Με άλλα λόγια, η κοινωνιολογία μετατρέπεται σε ιδεολογία. Εξάλλου, η αποδοχή της ύπαρξης μόνο εμπειρικών δεδομένων είναι μια οντολογική πρόταση, συνεπώς και μεταφυσική. Καθώς μάλιστα στη θετικιστική κοινωνιολογία η πραγματικότητα διχοτομείται –κυρίως επειδή το υποκείμενο (ερευνητής) αντιμετωπίζεται ξεχωριστά από το αντικείμενο, σαν κάτι έξω από την ίδια την πραγματικότητα, αμερόληπτο και ουδέτερο και χωρίς κοινωνική λειτουργία (πρόκειται για την «αξιολογική ουδετερότητα» του M. Weber)–, η ουδετερότητα αυτή συνιστά, σύμφωνα με τον I. Naleitov (*Alternatives to Positivism*), στην ουσία έναν επιστημολογικό εκλεκτικισμό, που κινείται μεταξύ υποκειμενικού ιδεαλισμού και «εγωμονισμού» (solipsismus)¹⁵.

Αρνούμενος κάθε γενική θεωρία του γίνεσθαι, ο E. Durkheim (1858-1917) θα εμμένει και αυτός σ' έναν αυστηρό θετικισμό, ο οποίος ανάγει την κοινωνική πραγματικότητα σε πράγμα, διαμορφώνοντας το επιστημολογικό πλαίσιο μετατροπής της κοινωνιολογίας σε εφαρμοσμένη επιστήμη. Η γνώση και οι τεχνικές θα αποκτούνται από την παρατήρηση και τη συγκριτική μέθοδο, που θα υποκαταστήσουν τον πειραματισμό. Μ' αυτή την έννοια, η κοινωνιολογία γίνεται εφαρμοσμένη επιστήμη, συμβάλλοντας μέσω της πολιτικής στη διοίκηση της κοινωνίας.

Ένα από τα κύρια προβλήματα που θα πρέπει να διαχειριστεί η κοινωνιολογία είναι η ενσωμάτωση και η προσαρμογή των ατόμων στο υφιστάμενο κοινωνικό πλαίσιο. Πώς θα ελεγχθούν οι κοινωνικές εντάσεις που επέφερε η εξασθένιση των ηθικών δεσμών εξαιτίας του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Η ανομία, η κατάσταση δηλαδή κατά την οποία οι κοινωνικές ρυθμίσεις έχουν χαλαρώσει, δημιουργεί τις παθολογικές μορφές του κοινωνικού καταμερισμού, οι οποίες εξωτερίζονται στις κοινωνικές ανισότητες. Το πρόβλημα αντιμετωπίζεται, για τον Durkheim, με την αύξηση της «φυσικής πυκνότητας», δηλαδή την πυκνότητα του πληθυσμού, και της «ηθικής πυκνότητας», δηλαδή την ένταση των επαφών και της επικοινωνίας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας, η οποία θα επέλθει με τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας¹⁶. Αυτός θα εμπεδώσει και την «οργανική αλληλεγγύη», καθώς ο καταμερισμός εργασίας επιβάλλει και αλληλεξαρτούμενες λειτουργίες ανάμεσα στα άτο-

μα, γεγονός που διαμορφώνει μια συλλογική αναγκαιότητα αλλά και μια νέα κοινωνική ηθική. Εφόσον ο κοινωνικός καταμερισμός προκύπτει από τη διαφοροποίηση των ατόμων και την ανάπτυξη των ατομικών διαφορών και εφόσον αυτός αποδεδειγμένως από τον τρόπο κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, όπως εμφανίζεται στη μισθωτή εργασία, τότε το κοινωνικό ζήτημα είναι ένα πρόβλημα ηθικής τάξης και κοινωνικής ένταξης, καθώς οι παθολογικές μορφές του (κοινωνικές ανισότητες, κοινωνικές αντιθέσεις κ.λπ.) δεν προκύπτουν από εξω-κοινωνικούς λόγους (π.χ. από το επίπεδο και τις συνθήκες παραγωγής), αλλά από την κοινωνική διαφοροποίηση μεταξύ των ατόμων και τον υπέρμετρο ατομικισμό και τις εγωιστικές διαθέσεις τους. Γι' αυτό το λόγο, εξάλλου, οι εντάσεις και οι τριβές που θα προκαλέσει ο καταμερισμός εργασίας μπορούν να αντιμετωπιστούν μέσω της κοινωνικοποίησης και της διαπαιδαγώγησης¹⁷. Όπως είναι γνωστό, ο Durkheim απέδωσε στη χαλάρωση της ηθικής πυκνότητας την ανομία και την αυτοκτονία. Η απόκτηση ενός επαγγελματικού ήθους, όπως συνέβαινε στις συντεχνίες, θα αποτρέψει, κατά τον Durkheim, τις ανομικές καταστάσεις που προέρχονται από τον καταμερισμό εργασίας. Αυτός όμως είναι, για τον Durkheim, πάντα κοινωνικός και όχι οικονομικός.

Ο καταμερισμός εργασίας έχει να κάνει στον Durkheim όχι με τη μεταβολή της παραγωγής και της παραγωγικής διαδικασίας, όπως προτείνει ο Marx, αλλά προκύπτει από την αλλαγή της ηθικής πυκνότητας και των κοινωνικών σχέσεων. Ας έχουμε υπόψη το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο της εποχής που ζει ο Durkheim. Η Γαλλία μετασχηματίζεται μετά τις επαναστάσεις του 1848 σε μια σύγχρονη βιομηχανική χώρα. Αυτό σημαίνει και την απώθηση των παραδοσιακών τρόπων ζωής και εργασίας και την εμπορευματοποίησή τους. Η συγκεντροποίηση της παραγωγής οδηγεί στην προλεταριοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Η αλλοτρίωση και η έκπτωση, που αυτή η εξέλιξη σηματοδοτεί, δεν ήταν δυνατόν να μην ερμηνευτούν ηθικά από τον Durkheim, στη θεώρηση του οποίου βάραινε τόσο η παράδοση των ουτοπιστών σοσιαλιστών¹⁸ όσο και η έντονη παρουσία μικροαστικών στρώματων στη γαλλική κοινωνία. Τα μικροαστικά στρώματα, περισσότερο από κάθε άλλη κοινωνική τάξη ή στρώμα, επειδή εκτίθενται στη συγκεντροποίηση της παραγωγής και απειλούνται με κοινωνικό αφανισμό, εύκολα αναπτύσσουν μια ρητορική που στοχεύει στην επαναφορά της παλιάς τάξης πραγμάτων και αρθρώνεται ανορθολογικά. Το παράδειγμα της ανόδου των εθνικοσοσιαλιστών στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης στη μεσοπολεμική Γερμανία είναι πολύ διδακτικό για τη δυναμική παλινорθωτικών κινημάτων. Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο ερμηνείας θα πρέπει να ενταχθούν και τα φονταμενταλιστικά (αναθεμελιωτικά) κινήματα από την εποχή του Πολέμου των Χωρικών (15ος-16ος αι.) μέχρι τους Μίλλεναριστές (χιλιαστές) στην Ισπανία και την Ιταλία (τέλη του 19ου αιώνα - αρχές του 20ού)¹⁹ και τους μουςουλμάνους και χριστιανούς φονταμενταλιστές στις μέρες μας. Η αποκατάσταση της συντεχνιακής (κορπορατιστικής-σωματειακής) δομής της κοινωνίας, δηλαδή κάτι σαν την πόλη του J.-J. Rousseau, τη Γενεύη, της πόλης των ωρολογιάδων, ή της βιβλικής-πρωτοχριστιανικής κοινότητας ή της εξισωτικής κοινότητας του Ισλάμ, είναι το όραμα αυτών των λυτρωτικών-αταβιστικών οραμάτων.

Το κοινωνιολογικό διακύβευμα:**εκλογίκευση και διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων**

Το κοινωνικό σύστημα που προέκυψε από την εμπέδωση της μισθωτής εργασίας, για να είναι λειτουργικό, απαιτούσε τη νομιμοποίησή του σε πολιτικό επίπεδο. Αυτό το πρόβλημα απασχόλησε κυρίως το γερμανό κοινωνιολόγο M. Weber, σύγχρονο του Durkheim. Ο ορθολογισμός έγινε η πεμπτουσία της βεμπειανής σκέψης και αυτός, μαζί με τη μονοπώληση της φυσικής βίας από το κράτος, χαρακτηρίζει και νομιμοποιεί πλέον τις σύγχρονες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Καθώς το κύριο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού είναι ο εξορθολογισμός κάθε παραγωγικής δραστηριότητας, οι ταξικές σχέσεις ανάμεσα στη μισθωτή εργασία και το κεφάλαιο και η διαδικασία χωρισμού του εργάτη από τα μέσα παραγωγής είναι μόνο μια στιγμή στη διαδικασία εξορθολογισμού της συμπεριφοράς που επεκτείνεται σε όλες τις σφαίρες της σύγχρονης κοινωνίας²⁰. Αν ο W. Sombart αναζητούσε την εμφάνιση του καπιταλισμού στους εβραίους, στον πόλεμο, στην πολυτελή κατανάλωση ή στην αστεακή έγγεια πρόσοδο, ο Weber την αναζητά στην ιδεολογική συγγένεια ανάμεσα στην οικονομική ηθική των θρησκειών και στους οικονομικούς σχηματισμούς, παραχωρώντας προτεραιότητα στο θρησκευτικό (ιδεολογικό) κίνητρο²¹, αγνοώντας συστηματικά την κοινωνική ιστορία της πρωταρχικής κεφαλαιακής συσσώρευσης. Το υφιστάμενο καπιταλιστικό σύστημα αποκτά, για τον Weber, το χαρακτήρα ενός θεωρητικού αναπόφευκτου²². Μ' αυτή την έννοια, η κοινωνιολογία του θα μπορούσε να ερμηνευτεί και ως προσπάθεια εκλογίκευσης της ιστορίας του καπιταλισμού, γεγονός που φαίνεται καθαρά στα έργα του, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού) και *Wirtschaft und Gesellschaft* (Οικονομία και Κοινωνία)²³.

Σε επίπεδο ατόμου, η κοινωνιολογία του M. Weber εξηγεί τα κίνητρα και τις μορφές δράσης του ατόμου (μεθοδολογικός ατομικισμός). Στην εξηγητική κοινωνιολογία (*Verstehende Soziologie*) του M. Weber, έσχατο αναλυτικό συστατικό των ανθρώπινων κοινωνιών είναι το άτομο, που ενεργεί ανάλογα με τις προσωπικές του διαθέσεις και την αντίληψη που έχει για τη δική του κατάσταση²⁴. Στον υπερβολικό θετικισμό του M. Weber, η κοινωνική πραγματικότητα ανάγεται στο νόημα, όπως το αντιλαμβάνονται υποκειμενικά οι φορείς του²⁵. Αν αυτοί δεν αντιλαμβάνονται τίποτα, δεν υπάρχει συνεπώς και μια πραγματικότητα έξω από αυτούς. Αν το δρων άτομο δεν αποδίδει στην πράξη του υποκειμενικό νόημα ή δεν παίρνει υπόψη του τη συμπεριφορά των άλλων, δεν υπάρχει και κοινωνική δράση²⁶. Η βουλησιαρχική θεωρία της δράσης (μεθοδολογικός ατομικισμός), που εναρμονίζεται σε έναν πλήρη «ορθολογικό» ανταγωνιστικό καπιταλισμό²⁷, αποτελεί την κοσμοαντίληψη και για τον T. Parsons, για τον οποίο υπάρχουν άτομα (παθητικοί φορείς δράσης) και συστήματα που λειτουργούν χωρίς ιστορική αναφορά και κοινωνική καταγωγή. Η ποιοτική διάσταση της κοινωνικής δομής, δηλαδή οι σχέσεις ιδιοκτησίας (κοινωνικές τάξεις, κοινωνικές ανισότητες, πολιτισμικό κεφάλαιο κ.λπ.), αντικαθίστανται από τον Weber και το δομο-λειτουργιστή Parsons από ποσοτικές καταγραφές (εισόδημα, στάτους, δύναμη κ.ο.κ.), στο πλαίσιο μιας πλουραλιστικής διαστρωμάτωσης. Εφόσον μάλιστα η κοινωνία γίνεται αντιληπτή ως άθροισμα ατόμων (ή ρόλων) που έχουν κοινά χαρακτηριστικά, απαλείφονται και οι συλλογικές ιδιότητες μιας δομούσας δομής (κοινωνική τάξη κ.ά.), οι οποίες βρίσκο-

νται έξω από τα ατομικά βιογραφικά και οι οποίες διαμορφώνουν το ιστορικό άτομο τοποθετώντας το μέσα στην κοινωνία.

Ωστόσο, ανθρωπογεωγραφικές ανακατατάξεις (προλεταριοποίηση των αγροτών, μετανάστευση κ.λπ.) θέτουν την κοινωνιολογία ξανά μπροστά σε ζητήματα μιας ομαλής και χωρίς κοινωνικούς κραδασμούς κοινωνικής ενσωμάτωσης του πληθυσμού. Το γεγονός μάλιστα ότι η κοινωνιολογία, από τον Comte και τον Durkheim μέχρι τον Weber και τον Parsons, δεν αναγνωρίζει συλλογικά υποκείμενα, δηλαδή κοινωνικές τάξεις, παρά μόνο άτομα και αθροίσματα ατόμων, ευνοεί την εμπέδωση μιας μικροκοινωνιολογίας (μεθοδολογικός ατομικισμός, φαινομενολογία, συμβολική διαντίδραση, εθνομεθοδολογία, κονστρουκτιβισμός, βιογραφική μέθοδος κ.λπ.). Εδώ, ενώ διευρύνεται η γνωστική περιοχή της κοινωνιολογίας, αρθρώνονται νέοι γνωστικοί κλάδοι, όπως κοινωνιολογία του αστικού χώρου, κοινωνιολογία της εργασίας, κοινωνιολογία των οργανώσεων. Η οικολογική προσέγγιση της Σχολής του Σικάγου (Chicago School) αναδεικνύει πρωτίστως σε αντικείμενό της τη διαμόρφωση μιας αμερικανικής εθνικής συνείδησης και μιας ομοιογενούς πολιτισμικής κοινότητας, στο νέο πλέγμα σχέσεων που διαμόρφωνε ο βιομηχανικός καπιταλισμός και η ανάγκη ενσωμάτωσης των ξένων μεταναστών στις ΗΠΑ²⁸. Η κοινωνική ανθρωπολογία, ακολουθώντας περισσότερο μια προσέγγιση ανακάλυψης και διαχείρισης των συμβολικών κωδίκων, διαφοροποιείται από το αποικιοκρατικό παρελθόν της ανθρωπολογίας²⁹ και καθιστά αντικείμενό της την καθημερινότητα στα γκέτο των αφροαμερικανών που σχηματίζονται στα βιομηχανικά κέντρα του Βορρά, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, όταν αυτοί εγκαταλείπουν μαζικά τις Νότιες Πολιτείες των ΗΠΑ. Ο «πολιτισμός της φτώχειας», του O. Lewis³⁰, έρχεται να διερευνήσει επίσης σ' ένα στατικό σύστημα κοινωνικών σχέσεων, χωρίς αναφορά στις δομές, συμπεριφορές και στάσεις που συνθέτουν το φαινόμενο της φτώχειας, δημιουργώντας την εντύπωση πως η φτώχεια δεν προέρχεται από το συγκεκριμένο τρόπο κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας, αλλά από τη συμπεριφορά και τις νοοτροπίες των «φτωχών».

Εντούτοις, οι «ιστορικοί άνθρωποι» (Marx) δεν φαίνεται να έχουν, στη σκέψη των ιδρυτών της κοινωνιολογίας, ποτέ την ευκαιρία ή τη δυνατότητα να ενεργήσουν ανεξάρτητα και ενάντια στις εξωτερικές δυνάμεις που διαμορφώνουν τις συνθήκες της ζωής τους³¹. Η παράδοση αυτή χαρακτηρίζει ακόμη και τις σύγχρονες κοινωνιολογικές θεωρίες, όπως αυτή του γενετικού δομισμού του P. Bourdieu, στον οποίο οι δυνατότητες ανάληψης δράσης από τα άτομα είναι ελάχιστες, καθώς η δράση τους, η συμπεριφορά τους εξαρτώνται σχεδόν κατά απόλυτο τρόπο από τις ταξικές προδιαθέσεις και τις έξεις τους (habitus). Δράση μπορεί να αναλάβει μια ομάδα προτίμων, στην περίπτωση του Comte οι κοινωνιολόγοι, στην περίπτωση του Weber οι επαγγελματίες πολιτικοί, ενώ ο Bourdieu προτιμά μάλλον τους διανυσμένους. Ο ελιτισμός απέναντι στους καθημερινούς ανθρώπους, τους ανθρώπους της εργασίας, και η απόρριψη συλλογικών μορφών οργάνωσης, οι οποίες μπορούν να προκύψουν από δικές τους πρωτοβουλίες, χαρακτηρίζει αυτές τις θεωρήσεις, οι οποίες στο βαθμό που διακρίνουν συλλογικά υποκείμενα αυτό γίνεται με πολύ αμυδρό τρόπο. Η διαπίστωση αυτή ως μη θεωρηθεί άνοιγμα προς φαινομενολογικές και εθνομεθοδολογικές προσεγγίσεις της πραγματικότητας, οι οποίες, από αντίδραση στο δομο-λειτουργισμό και στον αντι-ουμανισμό του δομο-μαρξισμού (απόρριψη του υποκειμένου), έφτασαν να ορί-

ζουν την κοινωνική πραγματικότητα μακριά από τις δομές ως διυποκειμενικό φαινόμενο και από τον τρόπο μέσα από τον οποίο ο κοινωνικός κόσμος εμφανίζεται στα άτομα³².

Η νέα κοινωνική δομή φαίνεται να διαμορφώνεται πρωτίστως γύρω από τις πολιτισμικές πρακτικές και τις υποκειμντικές και δευτερευόντως γύρω από τις κοινωνικές τάξεις. Με το Κοινωνικό Κράτος και τη «συναίνεση» ανάμεσα στους εκπροσώπους του κόσμου της εργασίας και του κεφαλαίου, η ενσωμάτωση της εργατικής τάξης θεωρήθηκε δεδομένη, γεγονός που επέτρεπε τώρα στην κοινωνιολογία να ξεφύγει από την εμμονή της στη διατήρηση και στην εσωτερική ισορροπία και στην τάξη του συστήματος (όπως καταγράφεται στο δομο-λειτουργισμό του T. Parsons, στην αντίληψη δηλαδή πως η κοινωνία είναι δομή, δηλαδή ένα σύστημα από σχέσεις και ρόλους προσώπων³³, που λειτουργεί όμως σαν οργανισμός)³⁴. Σ' αυτό το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο όπου διατυπώθηκε το δομο-λειτουργιστικό παράδειγμα, οι αξίες και οι κανόνες γύρω από τους οποίους οργανώνονται τα συστήματα δράσης και τα κοινωνικά συστήματα δεν έχουν «υλικό υπόστρωμα». Δεν αναφέρονται δηλαδή σε υλικά πράγματα. Όπως αναφέρει ο D. Lockwood, παραγνωρίζονται τα διαφορετικά μέσα δράσης που έχει το κάθε άτομο, τα οποία διαμορφώνουν και διαφορετικές ευκαιρίες και ικανότητες, απ' όπου απορρέουν και διαφορετικές αξίες³⁵. Το κανονιστικό σύστημα θεωρείται ότι αντανακλά την κοινωνία ως σύνολο, παρόλο που αυτό διαμορφώνεται από τις ιδεολογικές προβολές των κυρίαρχων στρωμάτων και των οργανικών τους διανοουμένων στην κοινωνία³⁶. Τότε οι αξίες των μεσαίων αστικών στρωμάτων ανάγονται σε καθολικές αξίες της αμερικανικής κοινωνίας και οι αξίες της αμερικανικής κοινωνίας σε οικουμενικές αξίες. Οι αξίες στον Parsons φαίνεται να έχουν μια οντολογική διάσταση και, στο βαθμό που αναγνωριστεί σ' αυτές μια ιστορικότητα, αυτή είναι η ιστορικότητα του αξιακού συστήματος της καπιταλιστικής κοινωνίας που μέσα από την εκσυγχρονιστική διαδικασία ξεπερνά τις παραδοσιακές του μορφές και γενικεύεται³⁷. Στις σύγχρονες κοινωνίες, αξία γίνεται και ο ίδιος ο γενικός κανόνας³⁸, δηλαδή η εκσυγχρονιστική διαδικασία (καπιταλιστική ανάπτυξη) και τα παράγωγά της. Συνεπώς, η ίδια η αστική-καπιταλιστική κοινωνία συνιστά αξία και η προσέγγισή της μπορεί να γίνεται μόνο από μια οπτική σταθεροποίησης και αναπαραγωγής της. Αυτονόητο πως στο πλαίσιο αυτό δεν υπάρχει χώρος για διαφορετικές αξίες. Επομένως δεν μπορούν να υπάρχουν και διαφορετικά συμφέροντα. Στο βαθμό όμως που αυτό συμβαίνει, η άρθρωση συμφερόντων συνιστά περισσότερο δυσλειτουργία του συστήματος που, ως αποκλίνουσα συμπεριφορά, θα πρέπει να προσαφθεί στο άτομο, για να εξουδετερωθεί στη συνέχεια από άτυπες και τυπικές μορφές κοινωνικού ελέγχου (καταστολή, κοινωνική εργασία κ.ο.κ.). Οι ιδιαιτερότητες που ανάγονται σε διαφορετικά κοινωνικά στρώματα και επηρεάζουν (αξιακά) την κοινωνικοποίηση του ατόμου προσλαμβάνονται ως δυσλειτουργίες και ως παθολογικά φαινόμενα. Αν δηλαδή το άτομο δεν εσωτερικεύσει τις κυρίαρχες αξίες για τη ζωή και την κοινωνία, που είναι αντικείμενο της κοινωνικοποίησης, ή αρνηθεί την αντιπροσωπευτικότητά τους, συνεπώς και τη δέσμευσή του σ' αυτές (βλ. αντικουλτούρες, υποκουλτούρες κ.ο.κ.), αυτό γίνεται αντικείμενο των μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου³⁹. Μ' αυτό τον τρόπο η θεωρία της συναίνεσης, που υπονοεί ο δομο-λειτουργισμός όταν υπερτονίζει τις αρμονικές σχέσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων, τείνει να γίνει μια μεταφυσική αναπαράσταση της κυρίαρχης ιδεολογικής μήτρας⁴⁰.

Στο θεωρητικό πλαίσιο δράσης του Parsons υπάρχει ένα βολονταριστικό πράττειν (δηλαδή ένα πράττειν που καθορίζεται από τη βούληση του ατόμου), κυρίως όμως υπάρχει μια συμπεριφορά ψυχολογικής τάξης με ωφελιμιστικό περιεχόμενο όπως απορρέει από μια κοινότητα αξιών (κουλτούρα). Η κοινωνική δράση προκαλείται από τις ανάγκες και την ικανοποίησή τους και από τις προσδοκίες που εγγράφονται στους ρόλους και τις αξίες που την προσανατολίζουν. Ανάλογα με τη θέση, το άτομο υποδύεται αποσπασματικά και διαφορετικούς ρόλους⁴¹. Παρόλο που η κοινωνιολογική θεωρία του Parsons ξεκινάει από κλασικές έννοιες της κοινωνιολογίας (κυρίως βεμπεριανές), όπως άτομο, δράση, νόημα, σύστημα κ.ά., αυτή αναπτύσσει στη συνέχεια την επιχειρηματολογία της σ' ένα πλαίσιο που προσδιορίζεται από την πολιτιστική ανθρωπολογία και την ψυχολογία. Βεβαίως, στο «μεθοδολογικό ατομικισμό» του Weber (κίνητρα και πιθανότητες δράσης, υποκειμενικό νόημα κ.λπ.) ενυπάρχει ένας λανθάνον ψυχολογισμός και κουλτουραλισμός, που έχει να κάνει και με τον τρόπο συγκρότησης της κοινωνιολογίας στη Γερμανία (μέσα από την ψυχολογία των πολιτισμών/Völkpsychologie)⁴². Καθώς μάλιστα ο Parsons αντιλαμβάνεται τη σχέση του ατόμου με την κοινωνία μέσα από τις υποθέσεις της ψυχανάλυσης και βλέπει την κουλτούρα ως σύστημα συμβόλων και όχι ως εμπειρικό σύστημα (σύστημα σχέσεων)⁴³, το μη προσδιορισμένο (προσωπικότητα/συμπεριφορά, πολιτισμός) γίνεται, δεδομένης της σημασίας που αποδίδει ο Parsons στην κουλτούρα (αξίες), ίσως το πλέον κρίσιμο μέρος της θεωρίας του.

Από την κοινωνιολογική θεωρία στην ερμηνευτική

Στο μεταξύ, μετατοπίσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας, κυρίως στο χώρο της εργασίας, η μετάβαση από τη «βιομηχανική κοινωνία» στη «μεταβιομηχανική κοινωνία», δηλαδή στην κοινωνία όπου κυριαρχεί η εργασία στις υπηρεσίες, ενώ προαναγγέλλεται και η μετάβαση στην «κοινωνία της γνώσης», διαμορφώνουν και μια άλλη κοινωνική δομή. Κύριο χαρακτηριστικό της νέας κοινωνικής δομής είναι η συρρίκνωση της βιομηχανικής εργατικής τάξης και η ανάδειξη των νέων μικροαστικών στρωμάτων (κάτοχοι τίτλων σπουδών, τεχνική διανόηση κ.ά.). Αυτά τα στρώματα, όμως, φαίνεται να προσανατολίζονται προς μεταύλιστικές αξίες (αυτονομία, αυτοπραγμάτωση, στίλ κ.ο.κ.), σε αντίθεση με τις αξίες που φαίνεται να χαρακτηρίζουν την παραδοσιακή εργατική τάξη (εισόδημα, ασφάλεια από την ανεργία, σταθερό επάγγελμα κ.λπ.). Για παράδειγμα, τα νέα μικροαστικά στρώματα βλέπουν την εργασία ως θετική κοινωνική αξία, ως πεδίο προσωπικής ολοκλήρωσης (μεταύλιστική αξία), σ' αντίθεση με στρώματα της εργατικής τάξης που βλέπουν την εργασία ως μέσον για την επιβίωσή τους⁴⁴.

Η στροφή προς την ερμηνευτική (γλώσσα, νόημα, καθημερινότητα κ.ο.κ.) συνδέεται σ' ένα βαθμό και με αυτές τις αλλαγές στην εργασία και την κοινωνία και, κυρίως, με την ανάδειξη των νέων μικροαστικών στρωμάτων. Καθώς μάλιστα αυτά τα στρώματα είναι και προνομιακοί κάτοχοι πολιτισμικού κεφαλαίου και επειδή η εργασία τους συνιστά πρωτίστως διάδραση και επικοινωνία, η σημασία της γλώσσας, του νοήματος, του βίοκοσμου, σε συνάρτηση με την ανάγκη αυτών των στρωμάτων για δημοσιοποίηση (πολιτικοποίηση)

της ιδιωτικής τους σφαίρας⁴⁵, διαμορφώνουν και νέα επιστημολογικά δεδομένα, ευνοώντας τη στροφή της κοινωνιολογίας προς την ερμηνευτική.

Είδαμε παραπάνω πώς η προσέγγιση του Parsons άνοιξε το δρόμο στον ψυχολογισμό και τον κουλτουραλισμό, δηλαδή στην πολιτισμική ανάγνωση της πραγματικότητας. Υπό την επίδραση μάλιστα μετανεωτερικών θεωρήσεων, η ολιστική προσέγγιση της κοινωνίας μετατρέπεται σε μια ανάγνωση της διαφοράς. Η γνώση αντικαθίσταται από το ενδιαφέρον, ο ρεαλισμός αμφισβητείται από τον κονστρουκτιβισμό, την αντίληψη δηλαδή πως όλα κατασκευάζονται ή είναι κατασκευασμένα και η αντικειμενικότητα μεταφράζεται σε στρατηγικές λόγου⁴⁶. Ήδη η κοινωνιολογία αρχίζει να κινείται προς το χώρο των διύποκειμενικών σχέσεων, προς το βιόκοσμο, δηλαδή τον κόσμο της ανθρώπινης εμπειρίας, που απειλείται να απαλλοτριωθεί και να πραγματοποιηθεί από το σύστημα και τους μηχανισμούς της αγοράς (βλ. Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φραγκφούρτης / Επικοινωνιακό Πράττειν στον J. Habermas). Αυτή την εξέλιξη θα πρέπει να τη βλέπουμε πάντα σε συνάρτηση με τις αλλαγές στην εργασία και στην κοινωνία και κυρίως με τον ιδιαίτερο ιδεολογικό λόγο των νέων μικροαστικών στρωμάτων, όπως αναφέραμε παραπάνω, η εργασία των οποίων ενδεχομένως να βασίζεται στη γλώσσα, στα νοήματα, στην επικοινωνία και στη διάδραση κ.ά. Οι νέες προσπάθειες άρθρωσης κοινωνιολογικού λόγου, καθώς αυτές έχουν εκτεθεί στις πολιτισμικές σπουδές (Cultural Studies), έχουν δεχτεί ανεπανόρθωτο πλήγμα, με αποτέλεσμα να λειτουργούν περισσότερο αποσπασματικά και ως απολογητικές της «μεταμοντέρνας κατάστασης» ακόμη και από κοινωνιολόγους που στο παρελθόν διακρίνονταν για τη θεωρητική τους ακεραιότητα (π.χ. ο A. Giddens). Ο παραθετικός τρόπος δόμησης του βιβλίου του A. Giddens, *Κοινωνιολογία*, όπου παρουσιάζονται περισσότερο ζητήματα, στοιχεία, διαθεματική γνώση κ.λπ., χωρίς ιεράρχηση και εσωτερική συνάφεια μεταξύ τους και χωρίς επαρκή θεωρητική επεξεργασία, είναι χαρακτηριστικό του νέου τρόπου κοινωνιολογικής σκέψης⁴⁷.

Αν μέχρι τώρα τα κοινωνιολογικά ρεύματα σκέψης κινούνταν γύρω από μια βάση εμπειρισμού (θετικισμός) και ατομισμού (το άτομο ως φορέας δράσης), στο νέο «κοινωνιολογικό παράδειγμα» έχουμε μια αποστροφή προς το θετικισμό, την αναγωγική σκέψη και την ορθολογικότητα, που όφειλε να διέπει, όπως είπαμε παραπάνω, την ατομική δράση, και μια μετατόπιση προς τη θεωρία του νοήματος (theory of meaning) και τη νοησιарχία (νεοθετικισμός). Η εθνολογική μεθοδολογία αναγορεύει σε αντικείμενό της τη δόμηση του νοήματος που διέπει το καθημερινό πράττειν⁴⁸, γεγονός που υπαγορεύεται και από την ανάγκη για δόμηση ταυτοτήτων κυρίως μεσαίων αστικών στρωμάτων σε μια κινητική κοινωνία. Αν η εξήγηση (das Verstehen) συνιστά στον Weber μια μέθοδο, είναι ένα μέσο εξέτασης της ανθρώπινης συμπεριφοράς και του ατομικού πράττειν, τώρα στις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της κοινωνιολογίας αυτό υποστασιοποιείται σε τέτοιο βαθμό που γίνεται (οντολογικός) όρος της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων (όπως γίνεται στον L. Wittgenstein και στη Φαινομενολογία του A. Schutz). Εδώ διακρίνουμε μια διακλάδωση της κοινωνιολογίας προς ανθρωπολογικούς τρόπους κατανόησης, ενώ η αναβίωση ποιοτικών ιστορικών πηγών σημαδεύεται υφολογικά από μια επιστροφή στην αφηγηματική μορφή, χαρακτηριστικό της «προ-επιστημονικής» περιόδου⁴⁹. Καθώς όμως αυτή υπερτονίζει τη διαφορετικότητα των ξεχωριστών «νοηματικών κόσμων» (Sinnwelten) –σύμφωνα με τη γνωστή θέση του Wittgenstein για την αναλογία της κοινωνίας με τη γλώσσα–, εύκολα το αξίωμα

της σχετικότητας των νοηματικών κόσμων και των εμπειριών μπορεί να οδηγήσει σ' έναν επιστημολογικό σχετικισμό όπου όλα μπορούν να ισχύουν. Καθώς μάλιστα δεν υφίσταται και μια κοινή μετα-θεωρία και δεδομένου ότι κάθε θεωρία απορροφά τη μετα-θεωρία της, υπάρχει αδυναμία μετάβασης από τη μια θεωρία στην άλλη όσο και αδυναμία συγκρότησης ενιαίου γνωστικού αντικείμενου, επειδή αυτό διασπάται στις επιμέρους θεωρητικοποιήσεις⁵⁰. Στην κοινωνική θεωρία ενθαρρύνονται η περιπλοκότητα και ο εκλεκτικισμός. Οι δομές αποδυναμώνονται, ο φονξιοναλισμός εξορίζεται και η αιτιότητα αποσιωπάται⁵¹.

Βεβαίως, η στροφή προς τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις, η στροφή δηλαδή από τις μεγάλες θεωρίες στις θεωρίες του νοήματος ή στον άκρατο εμπειρισμό, σηματοδοτήθηκε και από το γεγονός ότι οι «μεγάλες αφηγήσεις», δηλαδή φιλοσοφικά συστήματα που προσέγγιζαν ολιστικά τον κόσμο σαν μια ενότητα (Χριστιανισμός, Διαφωτισμός, Μαρξισμός κ.ά.) και οι αφηγήσεις που βασίζονταν στον ορθό λόγο και οι οποίες μέχρι τώρα νομιμοποιούσαν την παραγωγή γνώσης, απώλεσαν –όπως ισχυρίζεται ο F. Lyotard⁵²–, εξαιτίας των ανακαλύψεων στη Φυσική και στα Μαθηματικά (αναφέρουμε ενδεικτικά τα ονόματα στοχαστών που ταυτίστηκαν μ' αυτές, Χάιζενμπεργκ, Γκέντελ κ.ά.), την πειστικότητα και την επιστημονική τους εγκυρότητα.

Συνέπεια μιας τέτοιας ανάγνωσης αυτών των ανακαλύψεων⁵³ είναι η αποδυνάμωση της δομικής αιτιότητας ανάμεσα στα πράγματα, όπως συμβαίνει στο δομο-μαρξισμό. Στο «παράδειγμα» του μεταδομισμού και της «μεταμοντέρνας κατάστασης», η αιτιότητα αντικαθίσταται από την πολύ-αιτιακή / πολύ-παραγοντική προσέγγιση της πραγματικότητας (επιστημολογικός σχετικισμός), γεγονός που ισοδυναμεί με απόρριψη της αιτιότητας ως παράγοντα που καθορίζει σχέσεις μεταξύ πραγμάτων και επιπέδων, άρα και με τυχαιοποίηση της ιστορίας⁵⁴. Ως μεθοδολογική πρόταση, η μεταμοντέρνα κριτική στο θετικισμό και το νεοθετικισμό (φυσιοκρατία και νοσηριαρχία αντίστοιχα) αξιώνει να επιλύσει την αντίφαση ανάμεσα στο πραγματικό (είναι) και την αναπαράστασή του (νοεύν) με την αναγωγή του γενικού στο μερικό, πρόταση που επαναφέρει όμως τη συζήτηση στο πλαίσιο του αγνωστικισμού⁵⁵. Μ' αυτό τον τρόπο καταργείται η αναπαράστατική δύναμη της αναγωγής που συνδέει δύο διαφορετικά επίπεδα της πραγματικότητας, δηλαδή του *res cogitans* (σκεπτόμενο) με το *res extensa* (αισθητό), και ενοποιεί τα πράγματα. Δεν υπάρχει μια πραγματικότητα, αλλά πολλές πραγματικότητες, που παρατίθενται μεταξύ τους χωρίς σχέση και χωρίς μια δομούσα δομή.

Συμπέρασμα

Πρόθεσή μας ήταν να δείξουμε πως το γνωστικό αντικείμενο της κοινωνιολογίας δεν διαμορφώνεται αυθαίρετα, αλλά σε σχέση πάντα με την κοινωνική πραγματικότητα στην οποία και αναφέρεται. Ασφαλώς και οι επιστημολογικές (ανα)θεωρήσεις επηρεάζουν άμεσα το γνωστικό αντικείμενο και τη θεματική της κοινωνιολογίας, ωστόσο, αυτές αφορούν περισσότερο την επιστημονική κοινότητα και το «παράδειγμα» με βάση το οποίο τα μέλη αυτής της κοινότητας προσεγγίζουν και ερμηνεύουν την πραγματικότητα. Και αυτό γιατί η πραγματικότητα υπάρχει πάντα εκεί, μαζί με τους «ιστορικούς ανθρώπους», ανεξάρτητα από το ισχύον «παράδειγμα» ανάγνωσής της.

Βιβλιογραφία

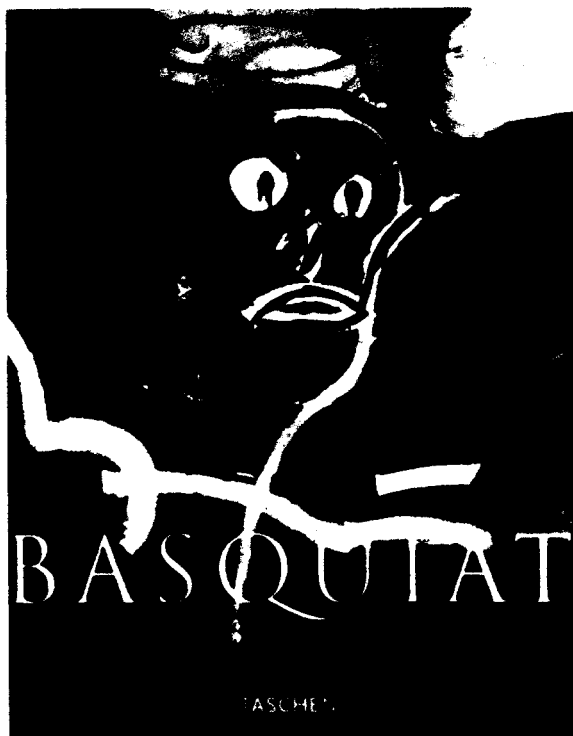
- Albrow, M., "Auf Reisen jenseits der Heimat. Soziale Landschaften in einer globalen Stadt", σε Beck, U. (επιμ.), *Kinder der Freiheit*, Frankfurt 1997.
- Αλεξίου, Θ., «Από τις κοινωνικές τάξεις στις στρατηγικές ταυτότητας. Αναδιάρθρωση της παραγωγής και νέα κοινωνικά κινήματα», *Θέσεις* 79, 2002.
- Αμσέλ, Ζ.-Α., *Ανθρωπολογία της ταυτότητας στην Αφρική και αλλού*, Αθήνα 1990.
- Anderson, Ch.-H., *Προς μια Νέα Κοινωνιολογία*, Αθήνα 1986.
- Anderson, P., *In the tracks of Historical Materialism*, London 1988.
- Αντόρνο, Τ. / Χορκχάιμερ, Μ., *Ινστιτούτο Κοινωνικών Ερευνών της Φραγκφούρτης. Κοινωνιολογία. Εισαγωγικά δοκίμια*, Αθήνα 1987.
- Αντωνοπούλου, Μ., *Θεωρία & Ιδεολογία στη σκέψη των κλασικών της κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1991.
- Αρόν, Ρ., *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης, τόμος Β' (Ντυρχέμ, Παρέτο, Βέμπερ)*, Αθήνα 1993.
- Cátelet, F. / Pisier-Kouchner, E., *Οι πολιτικές αντιλήψεις του 20ού αιώνα. Ιστορία της πολιτικής σκέψης*, Αθήνα 1988.
- Freyer, H., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα χ.χ.
- Giddens, A., *Πολιτική και κοινωνιολογία στη σκέψη του Max Weber*, Αθήνα 1993.
- Giddens, A., *Κοινωνιολογία*, Αθήνα 2001: εκδόσεις Gutenberg.
- Greib, I., *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τον Πάρσονς στον Χάμπερμας*, Αθήνα 1998.
- Hobsbawm, E.-J., *Sozialrebelln. Archaische Sozialbewegungen im 19. und im 20. Jahrhundert*, Neuwied 1962.
- Horowitz, I.-L. "Consensus, Conflict and Cooperation", σε Demerath, N. / Peterson, R. (επιμ.), *System, Change and Conflict*, New York 1967.
- Κανελλόπουλος, Α., «Πρόλογος: Η συμβολή του Freyer στα σύγχρονα προβλήματα της Κοινωνιολογίας», σε Freyer, H., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Αθήνα χ.χ.
- Κούπερ, Α., *Ανθρωπολογία & Ανθρωπολόγοι*, Αθήνα 1989.
- Κυριακάκης, Ι., «Η διασπορά των κοινωνικών επιστημών στο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο», *Οιτιοτία* 46, 2001.
- Lewis, O., *La Vida*, New York 1966.
- Λιοδάκης, Γ., «Θετικισμός και διαλεκτικός υλισμός στη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών», *Οιτιοτία* 3, 1992.
- Lockwood, D., "Social integration and system integration", σε Zollschan, G.-K. / Hirsch, W. (επιμ.), *Explanation in Social Change*, London 1964.
- Lukács, G., *Die Zerstörung der Vernunft. Irrationalismus und Soziologie*, τόμος III, Darmstadt-Neuwied 1984.
- Λυστάρο, Ζ.-Φ., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, Αθήνα 1993.
- Μαρκούζε, Χ., *Λόγος και επανάσταση. Ο Χέγκελ και η γένεση της κοινωνικής θεωρίας*, Αθήνα 1985.
- Marx, K., *Κριτική της Εγγελιανής Φιλοσοφίας του Κράτους και του Δικαίου*, Αθήνα 1978.
- McLennan, G., «Ιστορία και Θεωρία: Σύγχρονες διαμάχες και κατευθύνσεις», *Θεωρία και Κοινωνία* 3, 1990.
- Μέικινς Γουντ, Ε., *Η δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό. Για μια ανανέωση του ιστορικού υλισμού*, Αθήνα 1998.
- Mills, W.-C., *Η Κοινωνιολογική Φαντασία*, Αθήνα 1985.
- Μοσχονάς, Α., *Τάξεις και στρώματα στις σύγχρονες κοινωνίες*, Αθήνα 1998.
- Μπιτοάκης, Ε., *Το αισθητά δέντρο της γνώσεως*, Αθήνα 1995.
- Mühlbauer, K.-R., *Κοινωνικοποίηση. Θεωρία και έρευνα. Θεσσαλονίκη* 1995.
- Πετμεζίδου, Μ., «Εισαγωγή: Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις», σε Πετμεζίδου, Μ. (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία. Δομο-λειτουργισμός, κριτική στο θετικισμό, συμβολικές διαντιδράσεις, νόημα και ερμηνεία*, τόμος I, Ηράκλειο 1996.
- Ritzer, G., «Δομικός λειτουργισμός και η εμφάνιση μιας εναλλακτικής θεωρίας με έμφαση στις συγκρούσεις», σε Πετμεζίδου, Μ. (επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία. Δομο-λειτουργισμός, κριτική στο θετικισμό, συμβολικές διαντιδράσεις, νόημα και ερμηνεία*, τόμος I, Ηράκλειο 1996.
- Ρότνυ, Ρ., *Η αριστερή σκέψη στην Αμερική του 20ού αιώνα*, Αθήνα 2000.
- Τεργλέης, Π., *Max Weber. Ιδεοσκόμοι σε αντιπαράθεση*, τόμος τρίτος, Αθήνα 1999.
- Timasheff, N.-S. / Theodorson, G.-A., *Ιστορία των κοινωνιολογικών θεωριών*, Αθήνα 1983.
- Χάλαρης, Γ., «Η επιστροφή του υποκειμένου στη σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία», *Αξιολογικά* 7, 1994.

- Ψυχοπαίδης, Κ., «Επίμετρο», σε Κουζέλης, Γ. / Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.), *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*, Αθήνα 1996.
- Ψυχοπαίδης, Κ., *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική*, Αθήνα 1999.
- Weingarten, E. / Sack, F., "Ethnomethodologie. Die methodische konstruktion der Realität", σε Weingarten, E. / Sack, F. / Schenkein, J. (επιμ.), *Ethnomedologie. Beiträge zu einer Soziologie des Alltagshandelns*, Frankfurt 1976.
- Williams, R., *Κοιμήτορα και ιστορία*, Αθήνα 1994.

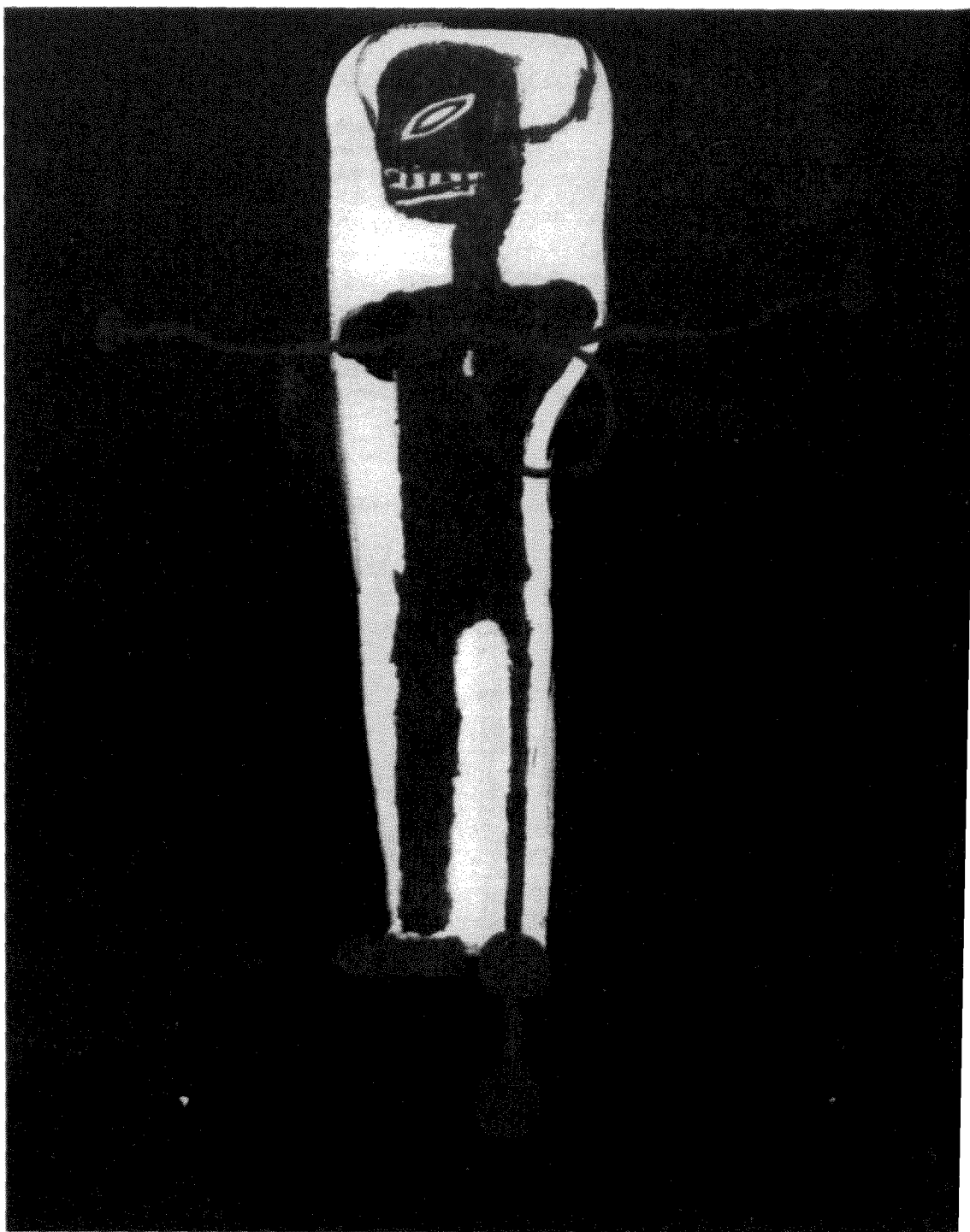
Σημειώσεις

1. Βλ. Ρότρου 2000: 94.
2. Williams 1994: 70 κ.ε.
3. Marx 1978: 54.
4. Κανελλόπουλος χ.χ.: 11.
5. Αναφέρεται στο Χάλαρης 1994: 159.
6. Χάλαρης 1994: 159 κ.ε.
7. Βλ. και Αρόν 1993: 78.
8. Λιοδάκης 1992: 108.
9. Ο σπιριτουαλισμός του H. Bergson, που κυριαρχεί στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα στη Γαλλία, απορρίπτει την επιστημονική ορθολογικότητα και τις εξηγητικές αξιώσεις του υλισμού, των ψυχολόγων και των κοινωνιολόγων (Câtelet/Pisier-Kouchner 1988: 501).
10. Μαρκούζε 1985: 328.
11. Ο.π.: 310.
12. Αντόρνο 1987: 42.
13. Freyer χ.χ.: 86.
14. Ψυχοπαίδης 1996: 545.
15. Αναφέρεται στο Λιοδάκης 1992: 110.
16. Αντωνοπούλου 1991: 176.
17. Αρόν 1993: 101.
18. Ο.π.: 104.
19. Ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ η δουλειά του E. Hobsbawm για τους κοινωνικούς ληστές και τις μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας αυτής της περιόδου, τις οποίες αυτός προσεγγίζει ως αρχαϊκές και προπολιτικές μορφές πολιτικής συνείδησης (βλ. Hobsbawm 1962).
20. Giddens 1993: 53.
21. Lukács 1984: 58.
22. Anderson 1986: 54.
23. Βλ. και Μείκινς Γουντ 1998.
24. Μοσχονάς 1998: 24.
25. Freyer χ.χ.: 49.
26. Αντωνοπούλου 1991: 257.
27. Τεφλεξής 1999: 291.
28. Albrow 1997: 290.
29. Βλ. Κωστήρ 1989: 177-208 και Αμσέλ 1990: 26.
30. Βλ. Lewis 1966.
31. Anderson 1986: 55.
32. Βλ., σχετικά, Πετμεξίδου 1996: 16.
33. Mühlbauer 1995: 68.
34. Greib 1998: 73.
35. Lockwood 1964: 99.
36. Ritzer 1996: 67.

37. Βλ. Ψυχοπαίδης 1999: 523.
38. Ο.π.: 523.
39. Mills 1985: 58.
40. Horowitz 1967: 270.
41. Giddens 2001: 9.
42. Βλ. και Τεϋλεξής 1999: 233.
43. Timasheff 1983: 434.
44. Βλ. Greib 1998: 99.
45. Αλεξίου 2002: 73.
46. McLennan 1990: 180.
47. Giddens, A., *Κοινωνιολογία*, Αθήνα 2001: εκδόσεις Gutenberg.
48. Weingarten/Sack 1976: 10. «Όπως και η φαινομενολογία, έτσι και η εθνομεθοδολογία αντιμετωπίζει την κοινωνική οργάνωση σαν οντότητα που οφείλει να οικοδομηθεί με βάση τις διαφορετικές βιοματικές εμπειρίες διαφορετικών μεταξύ τους υποκειμένων» (Greib 1998: 197).
49. McLennan 1990: 179.
50. Ψυχοπαίδης 1996: 545.
51. McLennan 1990: 180.
52. Βλ. Λυοτάκ 1993.
53. Για μια διαφορετική ανάγνωση αυτών των ζητημάτων, βλ. Μπιτσάκης 1995.
54. Βλ. Anderson 1988.
55. Κυριακάκης 2001: 79 κ.ε.

Jean-Michel Basquiat 1960-1988, Taschen, Köln, 2003

Φύλακτο, 1986